

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет –
Одсек за англистику, Нови Сад

DOI 10.5937/kultura1650091K

УДК 821.111.09-31 Маџуан И.

оригиналан научни рад

ЛАЖИ ЛИБЕРАЛИЗМА У ДЕЛИМА ИЈАНА МАКЈУАНА

Сажетак: У раду се на корпусу од три Маџуанова романа (*Бетонски врт*, *Црни пси* и *Субота*) лоцирају моменти разоткривања идеолошких лажи либерализма. Насупрот репутацији либералног интелектуалца која прати Ијана Маџуана, рад показује, да се дела која се често читају као својеврсни омаж либерализму заправо могу интерпретирати као критика истог. У Маџуановим делима уочавају се моменти жестоке критике нуклеарне породице као једног од основних стубова либералне идеологије. Затим се указује на уску везу између либерализма и фашизма односно на постојање онога што Еко зове вечним фашизмом у Западној цивилизацији. Такође, рад пружа увид у парадоксални осећај хроничног недостатка слободе у либералним друштвима и завршава се указивањем на примере песимистичног става према будућности либералног друштва или модерне Западне цивилизације оптерећене својим историјским искуством фашизма као и структурно-идеолошком немогућношћу да се он превазиђе.

Кључне речи: Ијан Маџуан, лаж, идеологија, либерализам, фашизам

Увод

У свом чувеном есеју са врло једноставним насловом „Истина”, Џон Остин (John Austin) износи тврдњу да велики део језичких исказа не може бити ни истинит ни лажан¹. Књижевна дела, дефиниције, вредносни судови перформативни искази (н.п. „проглашам вас мужем и женом!”) не могу бити ни истинити ни лажни. *Дескриптивни искази* могу бити истинити или лажни. Међутим, одговор који Остин даје на питање када су дескриптивни искази истинити је

1 Austin, J. L. (1979) *Philosophical papers*, Oxford: Oxford University Press, pp. 117-134.

запањујуће неинформативан – искази су истинити ако и само ако су истинити! Када наставник филозофије изнесе овакву тврдњу ученицима, ученици се са правом насмеју и помисле како је филозофија губљење времена. Скоро три миленијума филозофије и то је све што се може рећи о једном од кључних филозофских питања?! Можда је Рорти (Rorty) био у праву када је написао да филозоф треба на себе да гледа као на помоћника песника пре него помоћника физичара.² Увидео је то и Оскар Вајлд (Oscar Wilde) у есеју „Пропаст лагања” када је, критикујући реализам у уметности, рекао да „истина” за којом уметник трага нема никакве везе са „реалношћу” већ је у потпуности садржана у стилу и уметничком изразу.³

Ако се још држимо традиционалне разлике између истине и лажи онда заправо све што нам преостаје јесте да изаберемо (ако је тај избор уопште могућ) лаж којом да се руководимо. Рорти је говорио о потреби да се напусти трагање за истином и да друштво треба да се руководи уверењима (лажима?!), која су најкориснија. Ту се наравно поставља питање за кога тачно ова уверења треба да буду корисна. Чувена расправа Карла Манхајма (Karl Mannheim) говори о две врсте „лажне свести”, у његовој интерпретацији ради се само о два различита начина виђења света – утопији и идеологији.⁴ Док је идеологија стање свести одређене друштвене групе које потпуно онемогућава мишљење друштвене промене, утопија као стање свести делује супротно тако да чини могућим само оно мишљење које дестабилизује владајући поредак и указује на његову неодрживост.⁵

Претпоставимо сада да свако књижевно дело представља један специфични елемент друштвене стварности чија садржина није фиксирана намером писца да пренесе неку коначну поруку већ се филтрира кроз стања свести читалаца.⁶ Ако је то тачно онда књижевно дело, без обзира на намере аутора, функционише истовремено и као идеолошка лаж и као утопијска лаж. У марксистичким круговима познато је да су најконзервативнији писци сматрани истовремено и за најбоље револуционарне писце. Енгелс (Engels) и Маркс (Marx) су читали дела Балзака (Balzac), који је био политички

2 Rorty, R. (1989) *Contingency, irony, and solidarity*, New York: Cambridge University Press, pp. 7-8.

3 Wilde, O. (2007) *The Collected Works of Oscar Wilde*, Hertfordshire: Wordsworth Editions, p. 932.

4 Manhajm, K. (1978) *Ideologija i utopija*, Beograd: Nolit, str. 40.

5 Исто.

6 Barthes, R. (2001) *The death of the author*, *Contributions in Philosophy*, No. 83, Westport, Conn: Greenwood Press. pp. 3-8.

монархиста, као најбољи пример неморалности париске буржоазије и неодрживости капитализма.⁷ На сличан начин је и Лукач (Lukacs) читао дела Волтера Скота (Walter Scott)⁸. Дакле, квалитетно књижевно дело је појединачан елемент друштвене стварности који у себи рефлектује тоталитет друштвених односа и због тога је увек подложно политички опречним читањима – утопијском и идеолошком.

Када је реч о Ијану Макјуану (Ian MacEwan), јасно је да се не ради о потпуно отвореном конзервативцу попут неких других истакнутих писаца његове генерације у Британији (овде се првенствено мисли на Мартина Ејмиса (Martin Amis) и Салмана Руждија (Salman Rushdie)). У својим јавним наступима, Макјуан јесте бранио своје колеге, конкретно Ејмиса, од оптужби за расизам због критике ислама⁹. Међутим, он сам није толико тематизовао проблематику исламизма у својим делима колико је то чинио рецимо Ружди. Такође, оно што Макјуана одваја од његове генерације јесте дубоко критичан однос према буржоаском субјекту, што се код других писаца његове генерације не назире у толикој мери, а у случају Салмана Руждија, његовог дела и јавних наступа, прераста у отворену исламофобију!

Наравно, као што је већ споменуто, Макјуанов опус се може врло лако читати из конзервативне, идеолошке перспективе. То на пример чини Кристофер Хиченс (Christopher Hitchens).¹⁰ Хиченс чита Макјуанов опус као оду либералном друштву и критику нелибералних традиција, конкретно ислама. Такође, Хиченс лоцира моменте у Макјуановим делима који наговештавају веровање у прогрес кроз науку и дела високе књижевности. На пример, у *Суботи*, Хенри Пероун успева да се спаси од нападача, уличног насилника Бакстера, тако што користи своје медицинско знање а на крају спасава и самог Бакстера тако захтевном операцијом мозга. За Хиченса ово је необорив знак инхерентне моралности науке. За Хиченса, разум, наука, висока уметност и либерализам су апсолутна добра за која вреди ратовати и умрети и он тврди да Макјуанова дела отеловљују ту филозофију.

7 Eagleton, T. (2011) *Why Marx was right*, New Haven: Yale University Press, p. 57.

8 Lukács, G. (1962) *The historical novel*, London: Merlin Press.

9 Adams, S. Ian MacEwan: Criticising Islam is not racist, 13. march 2010., 31. march 2016., <http://www.telegraph.co.uk/culture/books/booknews/7428769/Ian-McEwan-Criticising-Islam-is-not-racist.html>

10 Hitchens, C. Civilization and Its Malcontents, april 2005., 31. march 2016., <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2005/04/civilization-and-its-malcontents/303841/>

Као сваки идеолошки читалац, Хиченс једноставно не примећује места у Маџуановом опусу која би угрозила његову интерпретацију. Наиме, романескно стваралаштво Ијана Маџуана од почетка је схваћено као веома радикално и контроверзно првенствено због његовог интересовања за тематику која је укључивала сексуалне перверзије (инцест, садо-мазохизам, итд.). У својим првим романима чини се да је Маџуан отишао најдаље у третману ових тема због чега је врло брзо добио надимак „Ијан Макабрични”.¹¹ Неоспорно је и да је овај наглашени мрачни аспект његовог стваралаштва потиснут у страну у његовим каснијим делима. Међутим, он никада није одустао од тематизовања мрачних мотива и сила које појединце нагоне на поступке који пркосе конвенционалном моралу. У овом раду, аргументоваће се теза да се Маџуанов опус може читати не само као идеолошка лаж како је то урадио Хиченс већ и као утопијска лаж, односно напад на саме темељне поставке Западне цивилизације и њеног политичког система који се може схватити као либерално-капиталистичка демократија.

Теоријски оквир

Полазна тачка за ову анализу биће марксистичка мисао, прецизније радови Антонија Грамшија (Antonio Gramsci). Наиме, познато је да Маркс у *Немачкој идеологији* уводи појмове *базе* и *суперструктуре*.¹² База представља економске односе у производњи и расподели добара. Односи у бази варирају под утицајем технолошког развоја, односно напредком снага производње од примитивног племенског комунизма, па преко робовласништва и феудализма до капитализма, а након што снаге производње превазиђу капиталистичке односе производње, Маркс предвиђа распад капиталистичког друштва и револуцију која ће довести до комунизма.

Суперструктура, са друге стране, представља идеолошку надградњу која подржава и осигурава производне односе у бази. У основи, она обухвата правно и државно уређење друштва. Суперструктура се, такође, мењала кроз историју а у капитализму се кристализовала у облику либералне демократије, чији је основни циљ очување права својине и у том погледу уводи и низ ограничења моћи државе у односу на појединца. Кључно је то да је Маркс сматрао да се револуцијом у сфери односа производње аутоматски може променити и идеолошка суперструктура друштва.

11 Groes, S (2013) *Ian McEwan: Contemporary Critical Perspectives*, London: Bloomsbury Academic, p. 1.

12 Marx, K. i Engels, F. (1979) *Glavni radovi Marxa i Engelsa*, Zagreb: Stvarnost, str. 249-343.

Грамшијева критика Маркса отпочиње питањем због чега се прва социјалистичка револуција одиграла у Русији која је и даље била доминантно феудално друштво, а не у напредним капиталистичким државама. Одговор који он нуди јесте да је привилеговање базе у односу на суперструктуру недијалектички теоријски потез и у том смислу одступање од основног метода марксистичке мисли.¹³ Дијалектика нас учи да појмови који се налазе у међусобној опозицији нису логички устројени и да између њих не постоји каузална веза. Супротстављени појмови су истовремено и узрок и последица један другом. Ако говоримо о односу између базе и суперструктуре, онда је вредно поменути Веберову (Weber) тезу о протестантској етици као идеолошкој кулминацији буржоаских идеја раног капитализма која даље представља и идеолошко оправдање за капиталистички систем. Када се једном прихвати Калвиново учење о предестинацији, световни просперитет у виду акумулације материјалних добара се интерпретира као симбол или предсказање о томе да ће појединац завршити у рају, а са друге стране, сиромаштво и неуспех јесу знак да је појединац проклет и да ће завршити у паклу.¹⁴

Грамши је сматрао да цивилно друштво такође представља поље класне борбе. Тотална доминација капиталистичке либералне идеологије над цивилним друштвом била је, према Грамшију, кључни узрок немогућности масовних радничких партија у тим земљама да преузму власт и укину капиталистичке производне односе. Циљ радничке борбе на Западу, према томе, постаје супротстављање како економској доминацији тако и *културној хегемонији*. У тој борби централну улогу играју интелектуалци радничке класе чији је задатак да идентификују, критикују и, у крајњој линији, разоре идеолошке темеље буржоаске културне хегемоније.¹⁵

Када се говори о темељима буржоаске идеологије који се морају разорити у оквиру овог пројекта, сигурно је да њих није лако са сигурношћу идентификовати јер дубоко пенетрирају у свест сваког појединца одгајаног у капиталистичком друштву. Још тежи је, међутим, задатак оборити их јер се они манифестују као централне културне вредности којима појединци придају највећи значај.

13 Gramši, A. (1980) *Filozofija istorije i politike*, Beograd: Slovo ljubve, str. 21.

14 Weber, M. (1958) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York: Scribner.

15 Gramši, A. nav. delo, str. 23.

Значај породице у западном друштву

Према Енгелсу, у примитивним друштвима не постоји појам породице и привилеговања властите деце на уштрб остале деце у племену.¹⁶ Овакво стање је одговор на оскудицу материјалних добара и примораност чланова заједнице на сарадњу. Такође, с обзиром на једнак допринос у производњи добара и репродукцији друштва, мушкарци и жене су у позицијама релативне једнакости. Кад производне снаге пређу у аграрну и сточарску привреду, мушкарци који су раније били ловци и скупљачи постају власници средстава производње. Тада почиње акумулација богатства и расте неједнакост која се перпетуира стварањем породице чија је „глава” мушкарац, а стечено богатство се очувава тако што (најстарији) син наслеђује оца. На крајњем ступњу настаје држава као механизам очувања ових односа класне и родне неједнакости.

Оно што произилази из ове анализе јесте да је породица заправо идеолошки стуб капиталистичког друштва. Међутим, она се у друштву представља, нарочито у круговима деснице као врховна вредност – наравно не случајно. Утолико је и револуционарна борба отежана у развијеним државама где је породица достигла највиши стадијум – оно што зовемо нуклеарна породица. У земљама као што је била Русија пре револуције, нарочито на селу, постојао је одређени степен колективног духа где породица није играла толико централну улогу. Том логиком, хипотеза I утопијског читања Маџуана покушаће да деомонстрира делегитимизацију породице као нормативне основне јединице либералног друштва.

Однос либерализма и фашизма

Други стуб буржоаске идеологије који је такође кључан представља идеја о индивидуи као самосталном агенту који је у потпуности одговоран за своје поступке. Другим речима, према овој увреженој претпоставци практично да нема друштвене одговорности и социоекономски односи не праве разлику у могућностима избора индивидуе. Наравно, јасно је да се ради о идеолошкој лажи јер класне разлике у битној мери одређују не само могућности избора него и стање свести субјекта који изборе чини. На овом месту корисно је видети како психоанализа допуњена марксистичким ставовима третира развој индивидуе. Фром пише:

Као увјет несметаног развоја људског организма слобода је витални биолошки интерес човјека, те њено

16 Marx, K. i Engels, F. nav. delo, str. 1314.

угрожаваће изазива дефанзивну агресију, као и у случају угрожавања других виталних интереса. Зар је тада зачуђујуће да се агресија и насиље и даље рађају у свету у коме је већина лишена слободе, посебно међу људима у тзв. неразвијеним земљама?¹⁷

Ова Фромова тврдња кључна је из аспекта анализе агресије јер је не третира као урођену карактеристику људске врсте како то тврди Хобс нити је види као инхерентну одлику одређених појединаца. Обе ове тврдње су на неки начин темељ Западне либералне политичке филозофије. Са једне стране, тврдња да су људска бића урођено агресивна оправдава постојање репресивног апарата државе који ту агресију обуздава.¹⁸ Са друге стране, тврдња да тежња ка агресији постоји само међу одређеним појединцима или групама може се чинити мекшим ставом према људској врсти, али се у својој политичкој имплементацији ова идеја манифестовала као најназаднији облик размишљања и довела до настанка фашизма и расизма. Можемо овде навести пример нацизма који је заступао изузетно романтизовано виђење беле а поготово германске „расе”, док је друге народе као што су Јевреји сматрао нижим расама склоним агресији, лењости, криминалу, итд. Идеја да се склоност ка агресији код одређених појединаца може објаснити генетском предиспозицијом доживела је свој процват са успоном генетике и кулминирала у еугеничком покрету. Еугеника се, као политички покрет, заснивала на идеји да је потребно елиминисати из популације генетски материјал који доводи до девијантног понашања. Пошто је познавање генетике у то време још увек било недовољно развијено идеја је била да се стерилизацијом или чак убијањем елиминишу појединци за које се сматра да носе непожељне гене. Веома је важно то да су се ови суштински фашистички покрети јавили у најразвијенијим либералним земљама, Британији и САД.¹⁹

Иако би се класични либерализам успротивио идеологији еугенике и фашистичком тоталитаризму, 20. век је оголио вредносне судове либерала који су, тврдећи за себе да су наследници класичне либералне традиције, сматрали да је фашизам спас за либерално друштво јер га штити од комунистичке револуције. Један од најутуцајнијих либералних мислилаца, Лудвиг фон Мизес (Ludwig von Mises) написао

17 From, E. (1980) *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Zagreb: Naprijed, str. 24.

18 Hobbes, T. and Gaskin, J. (1998) *Leviathan*, Oxford: Oxford UP.

19 Hansen, R. and King, D. (2001) Eugenic ideas, political interests, and policy variance: immigration and sterilization policy in Britain and the US, *World Politics* No. 53, New Jersey: Princeton Institute for International and Regional Affairs, pp. 237-263.

је следеће: „Не може се порећи да је фашизам заједно са сличним покретима који теже да успоставе диктатуре пун најбољих намера и њихове интервенције су, за сада, спасиле европску цивилизацију. Заслуге које је фашизам осигурао за себе ће живети вечно у историји”²⁰. Такође, творац фашистичке идеологије, Бенито Мусолини, сматрао је да вредности либерализма могу бити сачуване једино у фашизму. Видевши да је настојање за очувањем слободног тржишта довело до економског краха, Мусолини је сматрао да држава мора интервенисати како би сачувала капиталистички поредак.²¹ Према томе, на историјском тесту краха либералне економије, либерали и фашисти су се сложили око тога шта се сме жртвовати а шта не у моменту кризе. Одговор је био једногласан – може се жртвовати и слободно тржиште и демократија и права појединца, све сем права на приватну својину.²² У том смислу, хипотеза II утопијског читања Маџуановог дела ослањаће се на довођење у везу либерализма и фашизма. Односно на приказ либерализма као идеолошке маске фашистичких тенденција као структурне одлике капитализма.

*Однос буржоаског субјекта према
неразвијеним друштвима*

У закључку овог теоријског дела, вреди истаћи још један битан аспект критичке анализе либерализма који ће бити разрађен кроз дела Ијана Маџуана, а то је однос Западне средње класе према народнима у такозваним „неразвијеним земљама”. Овај однос је, са једне стране, готово увек, прожет расизмом било да је у питању „тврди расизам” који подразумева инхерентну инфериорност народа Трећег света на биолошком или културном плану или да романтизује неразвијени свет као сферу аутентичног људског постојања која се налази у стању фиксне пре-модерности.²³ Са друге стране, пак, како то Фром врло убедљиво артикулише, Западна средња класа осећа и степен зависти према људима из Трећег света који не одустају од своје антиимперијалне борбе користећи притом све расположиве методе од дипломатије до тероризма.²⁴ Према Фрому, код белаца из средње

20 Fon Mises, L. and Greaves, B. (2005) *Liberalism the Classical Tradition*. Indianapolis: Liberty Fund, p. 51. Prevod sa engleskog P. K.

21 Mussolini, B. and Soames, J (1933) *The Political and Social Doctrine of Fascism*, London: L. and Virginia Woolf at the Hogarth, p. 54.

22 Guerin, D. (1973) *Fascism and Big Business*, New York: the Anchor Foundation.

23 Said, E. W. (1979) *Orientalism*, New York: Vintage.

24 From, E. nav. delo, str. 24.

а нарочито ниже средње класе у Западним земљама постоји дубоко укореван осећај фрустрације због мањка слободе који нису спремни да артикулишу због релативне материјалне удобности. Из свега наведеног произилази и хипотеза III, према којој указивање на укоревани расизам у Западној култури директно подрива идеолошку лаж либерализма.

Разоткривање лажли либерализма

Полазећи од ове три кључне хипотезе биће понуђена анализа три Маџуанова романа која су нарочито репрезентативна (*Бетонски врт*, *Црни Пси* и *Субота*), премда се чини да би се анализа могла генерализовати на барем још неколико романа, ако не и на читав опус овог писца.

Хипотеза I: Породица

Већ је наговештено да породица представља један од главних стубова одржања капиталистичких производних односа. Интеграција марксизма и психоанализе учи нас да нуклеарна породица какву имамо у капитализму није антрополошка универзалија. Напротив, она је производ идеолошке суперструктуре капитализма и као таква један од његових основних стубова. Критика патологије која се рађа у породичним односима јесте онда и критика самог капитализма. Управо због тога, Делез и Гатари (Deleuze and Guattari) жестоко критикују фројдовски приступ и заузимају снажан став против нуклеарне породице. Према овим ауторима сексуалност нема своје корене у унутарпородичној динамици већ је она свуда око нас. Они пишу: „сексуалност је свуда: у начину на који бирократа мази своје регистре, судија дели правду, бизнисмен ставља новац у циркулацију; начин на који буржоазија јебе пролетеријат; и тако даље ... заставе, нације, војске банке доводе многе људе до екстазе”.²⁵ Дакле, сексуални импулси су ти који пенетрирају не само идеолошку суперструктуру већ и саму базу капиталистичких производних односа. Начин на који се они каналишу у капитализму, међутим, крајње је реакционаран и опасан. Буржоаска породица је управо та институција која усађује начин каналисања сексуалне енергије који одговара доминантним производним односима и обрасцима репресије. Главни механизам за то је потискивање сексуалног нагона код деце које врше сами родитељи. На тај начин они испољавају имплицитну агресију изазвану сопственим фрустрацијама због потлаченог положаја у капитализму.²⁶ Породични односи су самим

25 Deleuze, G. and Guattari, F. (1983) *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, Minneapolis: U of Minnesota, pp. 322-323. Prevod sa engleskog P. K.

26 Исто, стр. 130.

тим корен фашистичких тенденција које прожимају не само наше мишљење него и начин на који задовољавамо своје физиолошке (сексуалне) потребе. Такође, једна од главних теза ова два аутора јесте да је шизофренија структурна психолошка реакција сваког капиталистичког субјекта суоченог са овим видом репресије.

У Макјуановом делу *Бетонски врт*, изузетно је упечатљива сцена када мајка критикује Џека због његове навике да свакодневно мастурбира: „сваки пут ... кад то направиш треба литра крви да се то надокнади”.²⁷ Овде се не ради само о критици већ и о покушају директног застрашивања. У буквалном смислу, мајка жели да натера Џека да се плаши сопствене сексуалности. Породица, према томе, због своје унутрашње неповредивости стоји на граници идеолошког и репресивног државног апарата јер она учвршћује државну идеологију код појединца, а делује и репресивно кроз системе кажњавања и застрашивања.²⁸

Ако су Делез и Гатари у праву, не би требало да нас зачуди што деца доживљавају смрт оца и мајке као тренутак ослобођења. Код Макјуана ово видимо кроз Џеково размишљање: „када је мајка умрла, у дубини мојих најснажнијих осјећања скривала се жеља за пустоловином коју сам се једва усудио признати самом себи”.²⁹ Символички, деца одлучују да зацементирају леш мајке у подруму, са једне стране да би избегли да било ко сазна о мајчиној смрти а са друге стране и да би се јасно дистанцирали и ослободили њеног присуства. Такође на симболичан и несвесан начин, Џек елиминише опресивну фигуру оца из свог живота када се присећа шта је урадио са очевим отиском у бетону након његовог пада услед срчаног удара: „нисам ни на што мислио кад сам узео даску, и пажљиво изгладио његов отисак у меканом, свјежем бетону”.³⁰

Међутим, ако нас Грамши учи да на Западу није могућа револуција чистом елиминацијом капиталистичке државе, онда нас и Делез и Гатари уче да простом елиминацијом фигура оца и мајке није могућа еманципација од породичне репресије. После неког времена, зацементирани ковчег мајке почиње да пуца и њена фигура се поново појављује као злослутни симбол неизбежности поновног успостављања породичне репресије. Џек и Џули полако заузимају

27 McEwan, I. (1984) *Betonski vrt*, Zagreb: Znanje, str. 34.

28 Althusser, L. (1968) *Lenin and philosophy and other essays*, New York: Monthly Review Press.

29 McEwan, I. (1984) *Betonski vrt*, Zagreb: Znanje, str. 81.

30 Исто, стр. 21.

упражњена места родитеља док се најмлађи брат Том после кратког периода изгубљености у формирању родног идентитета регресијом због трауме враћа у инфантилно стање и постаје њихова беба. Џек такође почиње да изражава бројне симптоме нагомилане фрустрације. На првом месту ту је фромовски нагон ка деструкцији када он без разлога почиње да лупа стазу у дворишту.³¹ Потом се јављају и симптоми шизофреније у виду параноичног страха од смрти – „мислио сам да трунем од некакве полагане болести. Гледао сам се у зрцалу и покушавао у скупљене руке ухватити свој дах”.³² На крају, њихов покушај бега од породичне репресије завршава се након што је рестаурирана породична структура чином инцеста између Џека и Џули, за шта сазнаје и репресивни државни апарат и све се завршава трагично – „Скупили смо се око кревета и Јули се сагне да [Тома] пољуби, Ево! – рече, – Зар то није био лијепа спавањац?”.³³ Њихов „спавањац” се завршава трагичним буђењем које сигнализира да не постоји бег како од репресивног режима патријархалне капиталистичке породице тако и од репресивног апарата капиталистичке државе.

У роману *Црни пси*, такође се на разне начине тематизује проблематика породице. На самом почетку, наратор настоји да задржи на окупу оно што је остало од његове разбијене породице истовремено тражећи утеху и замену за родитељске фигуре. Међутим, оно што је у контексту критике нуклеарне породице најинтересантније јесте епизода у француском ресторану када се наратор сусреће са породицом у којој отац физички злоставља свог сина. Маџуан пише: „Породица заузима неповредив, приватни простор. Иза видљивих, појмовних зидова она ствара сопствена правила за своје чланове”.³⁴ Овде се јасно ради о идеолошком разграничењу између приватног и јавног које доминира либералном политичком теоријом. Унутар породице, деца постају одговорност (власништво?!) родитеља, и као што је познато управо због неодговорности појединих родитеља, а у недостатку других фигура које би послужиле као узор и емоционална подршка, многа деца страдају. Тако постаје јасно колико је илузорна идеја о индивидуалној одговорности сваког појединца у либералном друштву када су неки већ од најранијег детињства изложени злостављању и тортури.

31 Исто, стр. 47.

32 Исто, стр. 128.

33 Исто, стр. 162.

34 Makjuan, I. (1998) *Crni psi*, Beograd: Filip Višnjić, str. 109.

Какве то појединце производе овакве породице јасно нам предочава лик Бакстера, ситног криминалца и насилника са лондонских улица у роману *Субота*. Бакстер је од оца наследио само мали стан у предграђу Лондона и Хантингтонову болест. Што се мајке тиче, судећи по његовом одговору на Пероуново питање да ли је жива, „Што се мене тиче није”,³⁵ сигурно можемо претпоставити да није ништа добро. Тумачити Бакстеров лик ван контекста ове породичне позадине значи упасти у либералну замку демонизације ситних криминалаца и лондонске сиротиње.³⁶

На крају треба истаћи да се свим овим примерима потврђује хипотеза I која у буржоаској породици лоцира почетне узроке разних друштвених патологија а модел породице у либералном друштву приказује само као продужену руку репресивног система капиталистичке државе.

Хипотеза II: Либерализам и фашизам

У оквиру потврде хипотезе II о имплицитној вези између фашизма и либерализма, на првом месту, чини се значајним упоредити ставове и размишљања два Маџуанова упечатљива лика – Хенрија Пероуна из *Суботе* и Бернарда из романа *Црни пси*. Бернард демонстрира своју кратковидост, нарцизам, елитизам и заслепљеност либералном идеологијом која га је на крају одвела далеко од његових иницијалних комунистичких убеђења. Вајс (Vaisse) идентификује зачетке неоконзервативизма међу антисталинистичком интелигенцијом 50-их и 60-их година.³⁷ Утицајни бивши троцкисти оснивају часопис у ком почињу да критикују такозвану *welfare state* политику управо са позиција мислилаца као што је поменути Лудвиг фон Мизес. Из овог покрета израстају и интелектуалци као што је поменути Кристофер Хиченс, такође бивши троцкиста. Овде видимо како бивши комунисти на Западу због свог елитистичког средњекласног порекла све више нагињу ка либерализму који данас прераста у криптофашизам прикривен иза маске демократије, „слободног тржишта” и сличних идеологема које управо служе као оправдање за војне агресије. Ту се евидентно ради о реформулацији викторијанске доктрине о „терету белог човека” (енг. *White man's burden*) односно неопходности насилног цивилизовања „нецивилизованих” народа.

35 Makjuan, I. (2006) *Subota*, Beograd: BIGZ, str. 90.

36 Jones, O. (2011) *Chavs: The Demonization of the Working Class*, London: Verso.

37 Vaisse, J. (2010) *Neoconservatism: The Biography of a Movement*, Cambridge, Mass: Belknap of Harvard UP, p. 50.

Истина, у Макјуановом роману, Бернард остаје барем номинално левичар који је „пре много година иступио из Партије, био је лабуристички члан Парламента, са службом у разним владиним комитетима за мас-медије, околину, порнографију”.³⁸ Овде се види да је оно што је остало од номиналне Западне левице гурнуто у домен културне политике и далеко изван домашаја економије где влада неоконзервативни реганизам-тачеризам. Ова промена се код Бернарда види у моменту саморефлексије: „никада нисам ни имао (осећај за обично)... Ја сам се бавио идејама ... Џун га је имала ... Она би могла да прича са тим таксистом. ... Она је у ствари била много бољи комуниста од мене”.³⁹ Другим речима, његов идеализам који је у директној супротности са марксистичким материјализмом произилази из либералног начина мишљења и неумитно га гура у политичку десницу. Након Бернардове тираде о светској либералној утопији која ће завладати након пада комунизма, таксиста му иронично сасипа у лице нове проблеме који ће настати након уједињења Немачке: „Где ти је стабилност?” говорио је возач. „Где ти је равнотежа сила? На источној страни имаш Русију на низбрдици и све њене малецке земље, Пољску и остале, дубоко у говнима са дуговима и осталим.”⁴⁰ Потпуно заслепљен својом идеологијом, Бернард у крајње подлом либерално-елистичком стилу, без икаквог аргумента, одговара – „једноставно, не могу да поднесем да ме малтретирају таксисти”.⁴¹

Упркос његовом номиналном либерализму и маргиналном настојању да се очувају одређене либералне вредности, интуитивна Џун га сјајно карактерише када каже, „ти не волиш раднике! Никада ниси разговарао са њима. Не знаш какви су. Гадиш их се. Само хоћеш да буду поређани у пристојне редове, као што су твоји проклетти инсекти!”⁴² Овај опис Бернардове суштинске идеологије заправо савршено одговара Мусолинијевом концепту фашизма.

Међутим, Макјуанов наратор разбија сваку илузију некакве либералне утопије након пада комунизма коју Бернард очекује. Упркос тријумфалним објавама краја историје након пада Берлинског зида,⁴³ које Бернардов лик отеловљује, Макјуан нам у роману *Црни пси* приређује изузетно

38 Makjuan, I. (1998) *Crni psi*, Beograd: Filip Višnjić, str. 32.

39 Исто, стр. 63.

40 Исто, стр. 62-63.

41 Исто, стр. 63.

42 Исто, стр. 65.

43 Fukuyama, F. (1992) *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press.

симболичну сцену приликом прославе пада Берлинског зида када се изненада појављује један Турчин који на рушевинама маше комунистичком заставом. Наратор Цереми коментарише: „Противници младића били су разноврсни, а у првом тренутку видео сам два човека у оделима – попут бизнисмена или адвоката – одмах поред ивичњака. Када је младић прошао један од њих га је докачио испод браде”.⁴⁴ Бизнисмен и адвокат, два стереотипна симбола за буржоаске либерале, прибегавају насиљу чиме руше фасаду сопствене либералне, ненасилне идеологије. Међутим, Макјуан се не зауставља овде него додаје како се иза адвоката и бизнисмена пробија хорда насилника жељних да искале бес на турском комунисти. Цереми запажа: „видео сам да су двојица носила сребрне свастике на реверима. Један је имао свастичку истетовирану на руци адвокатски типови, запањени чаролијом до које је њихово насиље довело, повукли су се у гомилу да гледају”.⁴⁵ Макјуан нам демонстрира како ће либерали у моменту кризе дати инцијалну варницу фашистима који долазе иза њих да заврше посао. „Адвокатски типови” потајно ликују над „чаролијом” коју су изазвали баш као што је Мизес ликовео над победом фашизма у Италији. У том смислу, ову сцену је можда најснажнија потврда хипотезе II о довођењу либерализма у везу са фашизмом.

У *Бетонском врту*, пошто су главни ликови деца која живе у потпуној изолацији од спољног света, било би тешко замислити ситуацију у којој би се некакве фашистичке тенденције испољиле. Међутим, оно што је заиста запањујуће у светлу ове анализе јесте да у једној од свега неколико ситуација у којима ликови из романа имају некакву интеракцију са спољним светом налазимо чист пример онога што Умерто Еко (Umberto Eco) назива Ур-фашизмом: „Ур-фашизам ојачава и придобива подршку тиме што искористиштава и распирује природни страх од разлике. Први знак једног фашистичког или предфашистичког покрета управо је страх од дошљака. Ур-фашизам је тако, по дефиницији, расистички”.⁴⁶ Тај исконски страх од разлике који прераста у мржњу испољава се код Џека када одлази у школу да се освети дечаку који је тукао његовог брата Тома. Џек опажа: „То је био некакав згољав клинац, можда двије године старији од Тома, риђокос с пјегавим лицем. Најгаднија врста, помислих”.⁴⁷ Након тога, Џек истински ужива док туче овог

44 Makjuan, I., nav. delo, str. 82.

45 Исто, стр. 83.

46 Eco, U. Vječni Fašizam, 20. feb. 2012., 21. feb. 2016., <http://pescanik.net/vjecni-fasizam/>.

47 McEwan, I. (1984) *Betonski vrt*, Zagreb: Znanje, str. 52.

дечака и хистерично се смеје. Видимо да нагомилане фрустрације и фромовски нагон ка деструкцији чак и код деце из радничке класе доводе до прото-фашистичких импулса.

У *Суботи*, ова проблематика је доста замршенија. Пероун није политичар као Бернард, чак би се могло рећи да је аполитичан. Он сам тврди да пре него што му је ћерка почела давати „домаће задатке” из књижевности практично није прочитао ниједну књигу ван стручне медицинске литературе. Ипак, као Џун у роману *Црни пси*, Пероун је врло интеллигентан и интуитиван човек. Он се не води апстрактним идеолошким концептима већ доноси интуитивне закључке. У сусрету са Бакстером он примећује како Бакстер болује од неизлечиве наследне болести изазване недостатком у његовом генетском коду. Ако смо тврдили да је став према људима са генетским дефектима један од кључних тестова који идентификују прото-фашистичке ставове, онда бисмо од Пероуна, као типичног припадника средње класе, а поготово узевши у обзир да је Бакстер улични криминалац очекивали еугеничко размишљање. Ово очекивање је појачано физичком тортуром коју Пероун трпи од стране Бакстера. Међутим, Пероун размишља на следећи начин: „чудно, уза све ово насиље, Бакстер му је био готово симпатичан... Бакстер га је заинтригирао, Бакстерова безнадежна ситуација, и његово одбијање да се преда. И било је у њему истинске интелигенције”.⁴⁸ Поред Бакстерове криминалне позадине и генетског дефекта, Пероун у њему налази истинске људске вредности. То је засигурно начин размишљања који би зачудио сваког типичног припадника лондонске више средње класе. Међутим, поред свих површинских одлика припадника лондонске више средње класе, Пероун то није – он је одрастао у радничком насељу, без оца, и можда су управо ти фактори утицали да његов начин размишљања одступи од стереотипа средње класе. Неочекиваност оваквог Пероуновог става је појачана његовом одлуком да одустане од породичне вечере како би спасао живот провалнику коју му је исте те вечери измалтретирао целу породицу. Његова жена, која је имала другачије детињство од њега (ћерка прослављеног богатог песника), изражава потпуно неразумеваше за ту одлуку и сматра да би она можда хтела да се освети. На крају самог романа, Пероун нема никакву дилему око онога што је учинио. Напротив, његов став још више изненађује читаоца, „он, Хенри Пероун, поседује тако много – посао, новац, статус, дом, и изнад свега породицу а ништа није дао Бакстеру, који има толико мало тога што није уништено

48 Makjuan, I. (2006) *Subota*, Beograd: BIGZ, str. 105.

оним дефектним геном, и који ће ускоро имати још мање”.⁴⁹ Сигурно се не би много погрешило када би се рекло да се овде ради о прото-комунистичком размишљању – толико страном за све људе из његовог социоекономског хабитуса.

*Хипотеза III: осећај мањка
слободе буржоаског субјекта*

И сама реч либерализам потиче од латинске речи *libertas* која значи „слобода”. Међутим, није лако дати дефиницију слободе. Због тога се у самом дефинисању овог појма инхерентно уноси политичка идеологија. У либерализму се слобода дефинише негативно као непостојање директних механизма тлачења и сузбијања индивидуалне активности, жеља и настојања. Оваква дефиниција потпуно занемарује могућности индиректног деловања на сузбијање људских активности кроз манипулацију мишљењем (идеолошке лажи) и то да су појединцу потребни одређени економски и интелектуални ресурси како би формалну слободу остварио. Према томе, сама темељна поставка либерализма је некохерентна и указивање на ту некохерентност јесте потврђивање хипотезе III о лажи либерализма

На овом месту треба истаћи да у делима Ијана Маџуана наилазимо на идеје које директно доводе у питање либералну концепцију слободе. У ужем смислу, чини се да Маџуана, који се углавном бави анализом Западног друштва, мучи питање како је могуће да иако су буржоаски субјекти формално слободни и имају потребне ресурсе да своју формалну слободу остваре, они ипак осећају мањак слободе у својим животима. Уколико смо сви заиста слободни, очекивали бисмо да не постоји толики конформизам, барем не међу средњом класом на Западу јер различити појединци имају различите креативне способности које би желели да изразе, али њихови избори су систематски сведени на врло ограничен дијапазон опција. Ту се налази темељни узрок осећаја мањка слободе у „слободном свету”.

Осећај мањка слободе може се манифестовати и уочити на различите начине. У *Бетонском врту*, на пример, отац породице је можда и најекстремнија илустрација овог дубоког колективног осећања. Он не само да осети да није слободан, него он почиње да развија осећај страха од слободе па полако своју кућу претвара у затвор који га штити од спољног света. Дакле, спољни свет се заправо чини страшнијим од затвора. Због тога он подиже високе бетонске бедеме око дворишта а на крају бетонира и само двориште услед

49 Исто, стр. 215.

чега кућа постаје потпуно налик затвору. Другачији, и свакако здравији екстрем, у овом погледу, налазимо код Џун у *Црним псима*. У тренутку потпуног разочарања у Западну културу и начин живота, Џун одлучује да се не одрекне своје исконске жеље за слободом и зато се сели у усамљену колибу у Француској где проживљава свој живот далеко од окова малограђанског лицемерја, Бернардовога политиканства и свих ужаса који потресају Британију.

Кроз лик Хенрија Пероуна у *Суботи*, Макјуан тематизује овај проблем на другачији начин. Пошто није екстрем као Џун и отац породице у *Бетонском врту*, Пероун је у неку руку савршен „покусни кунџ“ за мисаони експеримент који тестира присуство осећаја стварне слободе код буржоаског субјекта. Пероун не само да има потребне економске ресурсе да своју слободу реализује на начин на који то жели него је у извесном смислу своје потенцијале и остварио. Он је изврсни неурохирург који проналази невероватан осећај уживања у спасавању људских живота. Међутим, читањем романа схватамо да он и даље жуди за некаквом апстрактном слободом. То видимо из његовог става према сину Теу који је блуз музичар. Пероун је фасциниран слободом коју његов син има да се креативно изрази кроз своју музику која је набијена тежњом за слободом и импровизацијом. Он такође осећа потребу да се књижевно образује, а та потреба није само израз малограђанске жеље за „образовањем“ нити жеље да се удовољи кћерки која је књижевница. Пероун осећа хронични проблем закржљалости свог капацитета за разумевање уметничког израза и стварање уметности. Макјуан кроз Пероуна креира типичан пример онога што је Маркузе (Marcuse) назвао „једнодимензионалним човеком“. То је човек који је остварен само у једној димензији свог умног живота односно у употреби инструменталног разума у сврхе савладавања професионалних изазова али су његове остале потребе потпуно занемарене.⁵⁰ Маркузе указује на то да уколико човек жели да у оквиру капиталистичког друштва развије своје креативне потенцијале, за то су му потребни материјални ресурси који се стичу професионалним напредовањем и стицањем знања из науке или технике, што је Пероун свакако остварио. Међутим, у самом том процесу појединац губи своју другу, креативну, критичку димензију која се стиче кроз развијање критичког разума односно утопијског мишљења.

50 Marcuse, H. (2014) *One-dimensional Man Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Boston, Mass: Beacon, str. XI

Поред свега овог, лик Хенрија Пероуна и оно што он показује у овом Макјуановом мисаоном експерименту итекако даје разлога за оптимизам. Ако желимо да скујемо неологизам из жаргона неурохирургије, рећи ћемо да овакво друштвено стање не може да изведе „хуманоктомију” односно физичку елиминацију дела људског мозга (или људске природе) који је одговоран за креативност и утопијско мишљење. Због тога, Хенри Пероун је крајње критичан према самом себи – „Слути да се полако претвара у магарца, вољног, грозничавог потрошача новинских жвака, коментара, спекулација и свеколиких мрвица које му власти бацају са стола. Као покорни грађанин посматра како Левијатан јача док он сам гамиже тражећи заштиту у његовој сенци”.⁵¹ Његова хуманистичка, критичка способност, иако систематски сузбијана од стране друштва у ком живи и даље му даје интуитивни осећај да није слободан, да је изманипулисан и „претворен у магарца” којим управља Левијатан. Пероун је тога свестан и када рефлексивно гледа на саму структуру своје куће и помишља: „толике препреке, толика банална утврђења: чувај се сиротиње, наркомана, обичних гадова”.⁵² Он овде увиђа опет са дозом ироније како је интернализовао идеолошке лажи и сам пристао да се његова кућа претвори у тврђаву која га штити од обесправљених. Ту он себи понавља доминантну идеолошку поруку која буржоаске субјекте приморава да се плаше свих оних припадника друштва који су запостављени, занемарени и којима је слобода ускраћена.

Из овог дубоког осећаја мањка слободе у Хенрију се јавља жудња за алтернативним видовима живота и фасцинација људима који се не поковавају конформистичким силама унутар доминантне идеологије. Тео је сигурно један пример оног што фасцинира Хенрија, али он је још радикалнији у тој својој потрази за животом ван конформизма а та радикалност се очитује у његовој заинтересованости за криминалну групу која оперише у парку испред његове куће – „групу чине два Западноиндијца, и двојица, понекад и тројица са Блиског истока који би могли бити Турци”.⁵³ Он је фасциниран овом групом зато што она евидентно живи од кршења легалних и моралних норми либералног друштва али у исто време и зато што је етнички егзотична и сачињена од људи са Блиског истока и са Кариба. Пероун није типичан малограђанин кога ће овакве групе застрашити и побудити у њему расизам већ је довољно интелигентан или интуитивно

51 Makjuan, I. (2006) *Subota*, Beograd: BIGZ, str. 167.

52 Исто, стр. 39.

53 Исто, стр. 135.

свестан да у њиховом начину живота можда постоји трачак оне слободе од конформитета који њега гуши.

У циљу потврђивања хипотезе III такође би се могла истаћи једна врло битна одлика либералног друштва а то је начин на који се класни антагонизми константно продубљују кроз либералну идеологију. Позиционирање либералне елите и њој припадајуће културе и знања као вредније у односу на облике културног изражавања радничке класе доводи до анимозитета према елитним облицима културне производње у круговима радничке класе. У тој увреди достојанства радничке класе могу се пронаћи корени антиинтелектуализма, као и одбојности према науци и наравно понекад отвореној мржњи према „високој уметности”. Можемо уочити да Маџуан демонстрира део ове логике кроз Пероунова размишљања. У једном тренутку Пероун проживљава следећу дилему: „Употребљено је или злоупотребљено свој ауторитет како би избегао једну кризу да би га затим властити поступци одвели у другу, далеко гору”.⁵⁴ Упркос Хиченсовој тврдњи да га је наука ослободила, Хенри схвата да га је елитистичка компонента његовог знања само довела у још већу кризу. Понизити некога као што је Бакстер рецепт је за невољу.

Читава сцена мучења Пероунове породице разрешава се када његова кћерка Дејзи Бакстеру изрецитује песму Метјуа Арнолда претварајући се да је у питању њена песма. Бакстер је очаран и дубоко погођен овом песмом, што га на крају „омекшава” и ставља у позицију у којој га Тео и Хенри савладавају. Импликација је та да радничка класа, иако осећа интуитивну одбојност према „елитној култури”, и даље није имуна на њену естетску али и идеолошку снагу. Елитна култура, дакле, остаје као арсенал који стоји на располагању елити да се одбрани од физичког (можда чак и револуционарног) насртаја радничке класе на њен привилегован положај. Овде се може ишчитати можда не тако експлицитна порука о повреди људског достојанства као главном узроку светског тероризма,⁵⁵ која противречи Хиченсовом читању Маџуана. Овакво размишљање напада буржоаску идеологију на најдубљем нивоу и позива на радикалну реанализу саме идеје либерализма и консеквенци које она собом носи у савременом свету.

54 Исто, стр. 198.

55 Fanon, F. and Sartre, J. (1965) *The Wretched of the Earth*, New York: Grove.

Непоправљивост Западне цивилизације

„Писати поезију после Аушвица је варварство,”⁵⁶ написао је Адорно (Adorno). Било би погрешно интерпретирати овај цитат као да се односи само на уско поље поезије. Требало би поменути Адорнову тврдњу видети као антиуметнички став изражен против једне (Западне) врсте уметности. Будући да је сам Адорно на другим местима тврдио да је европска баштина високе уметности једини еманципаторски импулс у Западној култури, док је популарна култура у својој суштини декадентна, чини се да је овом тврдњом Адорно желео да изрази потребу да се стави тачка на културну продукцију Запада.⁵⁷ Другим речима, могло би се тврдити да је за овог мислиоца Аушвиц означио крај Западне цивилизације. Дакле, упркос Хиченсовој тврдњи, у Другом светском рату, наука као највиша тековина Западне цивилизације заједно са уметношћу била је мобилисана да се читаво човечанство поведе у рат невиђених пропорција – тоталну индустрију смрти.

Ово сигурно није далеко од става који је заузео Грамши и пре рата, а то је да Западна цивилизација почива на нехуманим темељима геноцида и да је дубоко затрована фашистичким вредностима које своје корене имају у буржоаском либерализму. Грамши је спас видео једино у нападу на саме темеље цивилизације. Овде би онда нарочито требало скренути пажњу на симбол „црних паса”. „Црне псе” који Џун заувек терају у осаму, не треба интерпретирати само као заоставштину фашизма. Физички, црни пси у руралној Француској јесу остали након што су војници СС-а побегли пред налетом савезника и они у неку руку јесу отеловљавали најперверзније фашистичке методе мучења и терора. Међутим, да су они били само заоставштина пораженог фашизма, Џун не би доживела ту врсту епифаније. Они су, заправо, симбол фашистичких тенденција инхерентних у Западној цивилизацији. Због свих разлога који су горе анализирани, фашизам представља темељни културни образац који усвајамо док одрастамо. Унутар такве цивилизације нема бега од фашизма. У *Црним Псима* чак и Бернард долази врло близу те спознаје, додуше још као веома млад:

„Погодио га је недавно окончани рат не као историјска, геополитичка чињеница, већ као мноштво ... личних туга, ... као споре чији ће одвојени идентитети остати непознати, и чија целокупност показује више туге него што би

56 Adorno, T. W. (1981) *Prisms*, Cambridge, Mass: MIT, str. 34. Prevod P. K.

57 Исто, стр. 139.

ико могао икада да разуме ... какво добро може доћи из Европе покривене овом прашином, тим спорама?⁵⁸

Мисао која овде на кратко заокупља Бернарда у својој суштини је блиска Адорновој формулацији. Метафора фашистичког зла и отрова у виду спора расутих читавом Европом је сигуран гарант да ништа добро не може израсти на тим основама.

Ипак, његова импресија је и даље либерална јер она налази корене зла у самом рату. Бернард не спознаје чињеницу да су те исте споре постојале и пре рата. Биологија нас учи да ни једна спора не настаје сама од себе. Свака спора је само заматак нове генерације нечега што је претходно већ живело. Џун је ипак та која на прави начин разуме проблем „црних паса”. Она пише Церемију:

„Зло о коме говорим живи у свима нама. Узме маха у појединцу, у личним животима, унутар породице, и управо деца највише пате. И онда када су услови повољни, ... букне злоба против живота, и сви су изненађени дубином мржње у себи. Онда потоне и чека.”⁵⁹

Нипошто овде не треба упасти у замку есенцијалистичке интерпретације, односно идеје да је зло инхерентно људским бићима *per se*. Зло је конститутивни део наше модерне капиталистичко-фашистичке цивилизације. Није случајно што Џун овде идентификује породицу као кључни расадник тог зла. Зло, баш као што Делез и Гатари тврде започиње унутар породице услед патолошке психодинамике тог окружења, које је и узрок и последица капиталистичког начина производње. У моментима кризе, историја је показала, супротно Марксовим уверењима, Западна друштва се хватају свастике а не српа и чекића – јер не знају и не могу боље. Породица им је вечна траума и неопходно уточиште. Тамница коју неизмерно воле.

У *Бетонском врту*, ова тема се обрађује кроз саму локацију у којој се радња одвија. Наиме, радња романа се одвија у породичној кући која је потпуно оронула и као таква и сама симболизује цивилизацију у процесу дезинтеграције. Међутим, још је индикативнија околина у којој се кућа налази. Ради се о потпуно разрушеном радничком насељу које је изгубило функцију услед деиндустријализације. На самом почетку ере деиндустријализације под Маргарет Тачер Британцима је обећана нова земља, рај слободног тржишта, где ће се стари индустријски послови заменити новим

58 Макјуан, I. (1998) *Crni psi*, Beograd: Filip Višnjić, str. 138-139.

59 Исто, стр. 144-145.

услужним делатностима. Наравно, ова неолиберална утопија се распршила готово одмах након што су јој постављени темељи.

На крају, *Субота*, као роман чија се радња одвија на почетку 21. века, као да доводи ову тематику до самог краја. Роман *Субота*, отпочиње цитатом Сола Белоуа:

„Шта значи бити човек ... у друштву које није заједница и фућка му се за појединца ...и које троши милијарде за борбу против спољашњег непријатеља али му на памет не пада да плати за ред код куће”.⁶⁰ Овде наилазимо на песимистичну оцену о потпуној декаденцији Западног друштва као функционалне целине. Међутим, и ова теза би се могла сматрати на квалитетан литерарни начин израженом либералном резигнацијом. Тек интуитивни Хенри читаоцу предочава праву слику:

„Просторије накрцане бесмисленим старудијама, ормани и картотеке које се нико не усуђује да отвори. Препотопска опрема у лименим сандуцима, претешка, превише тајанствена да би се избацила на ђубриште. Болесне зграде, предуго у употреби, за које је једини лек рушење. Градови и државе који се више не дају поправити. Читав свет личи на Теову собу.”⁶¹

Тек овде Хенри долази до дубоког уверења да се Западна цивилизација „не да поправити”. За њу „је једини лек рушење”.

Закључак

Овај рад је имао за циљ да кроз бројне примере из три Мајкуанова романа аргуентује тезу да се Мајкуанов опус може читати из анти-либералне, утопијске перспективе. Идентификован Мајкуанов опис породице која чини једну од основних вредности Западног друштва као друштвене институције у оквиру које се стварају корени свих облика патолошког понашања које се манифестује у каснијем животу појединца. Породица се може најбоље разумети као продужена рука државног идеолошког и репресивног апарата јер усађује доминантну идеологију у појединца, производи интернализацију репресије. Друго, показује се како либерални начин мишљења неумитно резултира у елитизму и како у моменту кризе либерализам одбацује све своје идеологеме (демократију, ненасиље, људска права, итд.) задржавши једино неповредивост приватне својине као кључну вредност.

60 Makjuan, I. (2006) *Subota*, Beograd: BIGZ, str. 7.

61 Исто, стр. 147.

На крају, такође се разрађује проблематика генезе насиља као симптома повреде људског достојанства кроз структурне неопходности потлачивања разних група у либералном капитализму.

ЛИТЕРАТУРА:

- Adorno, T. W. (1981) *Prisms*, Cambridge, Mass: MIT.
- Althusser, L. (1968) *Lenin and philosophy and other essays*, New York: Monthly Review Press.
- Austin, J. L. (1979) *Philosophical papers*, Oxford: Oxford University Press.
- Barthes, R. (2001) The death of the author, *Contributions in Philosophy* No. 83, Westport, Conn: Greenwood Press.
- Deleuze, G. and Guattari, F. (1983) *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, Minneapolis: U of Minnesota.
- Eagleton, T. (2011) *Why Marx was right*, New Haven: Yale University Press.
- Eko, U. Vječni Fašizam, 20. feb. 2012., 21. feb. 2016., <http://pescanik.net/vjecni-fasizam/>.
- Fanon, F. and Sartre, J. (1965) *The Wretched of the Earth*, New York: Grove.
- Fon Mises, L. and Greaves, B. (2005) *Liberalism the Classical Tradition*, Indianapolis: Liberty Fund.
- From, E. (1980) *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Zagreb: Naprijed.
- Fukuyama, F. (1992) *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press.
- Gramši, A. (1980) *Filozofija istorije i politike*, Beograd: Slovo ljubve.
- Groes, S. (2013) *Ian McEwan: Contemporary Critical Perspectives*, London: Bloomsbury Academic.
- Guerin, D. (1973) *Fascism and Big Business*, New York: the Anchor Foundation.
- Hansen, R. and King, D. (2001) Eugenic ideas, political interests, and policy variance: immigration and sterilization policy in Britain and the US, *World Politics* No. 53, New Jersey: Princeton Institute for International and Regional Affairs.
- Hitchens, C. Civilization and Its Malcontents, april 2005., 31. march 2016., <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2005/04/civilization-and-its-malcontents/303841/>
- Hobbes, T. and Gaskin, J. (1998) *Leviathan*, Oxford: Oxford UP.
- Jones, O. (2011) *Chavs: The Demonization of the Working Class*, London: Verso.

- Lukács, G. (1962) *The historical novel*, London: Merlin Press.
- Makjuan, I. (1998) *Crni psi*, Beograd: Filip Višnjić.
- Makjuan, I. (2006) *Subota*, Beograd: BIGZ.
- Manhajm, K. (1978) *Ideologija i utopija*, Beograd: Nolit.
- Marcuse, H. (2014) *One-dimensional Man Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Boston, Mass: Beacon.
- Marx, K. i Engels, F. (1979) *Glavni radovi Marxa i Engelsa*, Zagreb: Stvarnost.
- McEwan, I. (1984) *Betonski vrt*, Zagreb: Znanje.
- Mussolini, B. and Soames, J. (1933) *The Political and Social Doctrine of Fascism*, London: L. and Virginia Woolf at the Hogarth.
- Rorty, R. (1989) *Contingency, irony, and solidarity*, New York: Cambridge University Press.
- Said, E. W. (1979) *Orientalism*, New York: Vintage.
- Vaisse, J. (2010) *Neoconservatism: The Biography of a Movement*, Cambridge, Mass: Belknap of Harvard UP.
- Weber, M. (1958) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York: Scribner.
- Wilde, O. (2007) *The Collected Works of Oscar Wilde*, Hertfordshire: Wordsworth Editions

Predrag Kovačević

University in Novi Sad, Faculty of Philosophy –
Department of English Language and Literature, Novi Sad

THE LIES OF LIBERALISM IN IAN MCEWAN'S NOVELS

Abstract

The paper locates moments of exposure of ideological lies of liberalism on a corpus of three novels by Ian McEwan (*Cement Garden*, *Black Dogs* and *Saturday*). In spite of Ian McEwan's reputation as a liberal intellectual, the paper demonstrates that the novels which are often read as homage to liberalism can in fact be interpreted as a critique of liberalism. In McEwan's novels one can find moments of fierce critique of the nuclear family as the ideological bedrock of liberalism. Moreover, the novels also establish close links between liberalism and fascism and point to the existence of what Eco called "ur-fascism" in Western Civilization. Also, the paper sheds some light on the paradoxical feeling of a chronic lack of freedom in liberal societies and ends by giving examples of McEwan's pessimistic attitude towards the future of the liberal society or the modern Western civilization encumbered by the historical baggage of fascism as well as the structural inability to overcome it within the bounds of liberal ideology.

Key words: *Ian McEwan, lie, ideology, liberalism, fascism*